

УДК 069:338.48:908(477.53)"19/20"

**Лариса ШАПОВАЛ
(Полтава)****ГРОМАДСЬКІ МУЗЕЇ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЯК ОБ'ЄКТИ
ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

У статті охарактеризовано музейну мережу Полтавської області у II пол. ХХ – на поч. ХХІ ст., розкрито поняття «громадський музей», висвітлено нормативно-правову базу створення громадських музеїв в Україні як об'єктів екскурсійної діяльності по створенню комерційного туристичного продукту. Наголошується на головних аспектах музейного виховання сучасної учнівської і студентської молоді за допомогою екскурсій до музеїв, створених на громадських засадах у закладах освіти, територіальних громадах Полтавської області на поч. ХХІ ст., які є осередком популяризації національної української культури для вітчизняних та іноземних екскурсантів.

Ключові слова: громадський музей, шкільний музей, музейна мережа, екскурсія, екскурсійна діяльність.

Державна музейна мережа України була сформована у 1920-их рр. відповідно класифікації музеїв за профілями, типами, видами, статусом, відомчою підпорядкованістю музейних установ. У Законі України «Про музеї та музейну справу» від 29 червня 1995 р. № 249/95-ВР, в ст. 5 подається класифікація музеїв за видами: «За своїм профілем музеї діляться на види: історичні, археологічні, краєзнавчі, природні, літературні, художні, етнографічні, технічні, галузеві» [2]. За формою власності є: державні, муніципальні, відомчі (університетські), громадські (шкільні), корпоративні, церковні, приватні музеї [9, с. 184]. Станом на 1950 р. в Україні працювало 137 музеїв, 1990 р. – 214; 1995 р. – 314; 2005 р. – 422. За даними Державної служби статистики України на 2017 р. в Україні налічувалося 578 музеїв державної та комунальної форми власності, які зберігають державну частину Музейного фонду України. Музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ, організацій налічувалося 1100. При загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих навчальних закладах у системі МОН України функціонує 2500 музеїв на громадських засадах [3].

Серцевиною національної музейної мережі є подільсько-наддніпрянська смуга давнього заселення українського етносу в лісостеповій частині України, до якої безсумнівно відносимо Полтавщину. Музейна мережа Полтавщини на 2020 р. складалася з 60 музейних установ: Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського (1891 р.), Державний історико-культурний заповідник «Поле Полтавської битви» (1909/1981 рр.), Полтавський художній музей (Галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка (1919 р.), Полтавський літературно-меморіальний музей І. Котляревського (1950 р.), Полтавський літературно-меморіальний музей В. Г. Короленка (1940 р.), Полтавський літературно-меморіальний музей

Панаса Мирного (1940 р.), Полтавський музей авіації та космонавтики (1987 р.), КЗ культури «Картинна галерея Наталії Юзефович» (м. Кременчук), КЗ культури «Кременчуцька міська художня галерея», КЗ культури «Кременчуцький краєзнавчий музей» (1966 р.), КЗ культури «Кременчуцький музей історії авіації і космонавтики», Педагогічно-меморіальний музей А. С. Макаренка (м. Кременчук, 1951 р.), Миргородський краєзнавчий музей (1920 р.), Миргородський літературно-меморіальний музей Давида Гурамішвілі (1969 р.), Гадяцький історико-краєзнавчий музей (1967 р.), Гадяцький літературний музей родини Драгоманових (1991 р.), Горішньоплавнівський історико-краєзнавчий музей (2000 р.), Велико-Багачанський районний краєзнавчий музей, Диканський історико-краєзнавчий музей ім. Д. М. Гармаша (1959 р.), Карлівський історико-краєзнавчий музей (1967 р.), Кобеляцький районний музей літератури та мистецтва ім. Олексія Кулика (1982 р.), Літературно-меморіальний музей-садиба Олеса Гончара (с. Сухе, Кобеляцький р-н, 2000 р.), Кобеляцький районний краєзнавчий музей (смт Білки), Комунальна установа «Історико-культурний заповідник «Більськ» Полтавської обласної ради (смт Котельва), КЗ «Музей двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака» Котелевської районної ради (2007 р.), КЗ «Котелевський краєзнавчий музей» Котелевської районної ради, Лохвицький краєзнавчий музей ім. Г. С. Сковороди (1947 р.), Мануйлівський літературно-меморіальний музей Максима Горького (с. Верхня Мануйлівка, Козельщинський р-н, 1938 / 1961 р.), Вовчинський районний краєзнавчий музей імені І. І. Саянкі (с. Вовчик, Лубенський р-н), Лубенський краєзнавчий музей імені Г. Я. Стеллецького (1873 р.), Лубенський музей К. М. Скаржинської, Оржицький народний історичний музей (1974 р.), Пирятинський районний народний краєзнавчий музей (1967 р.), Полтавський районний музей Рушника ім. Надії Бокоч (смт Степне, Полтавський р-н, 2001 р.), Музей українського весілля (с. Великі Будища Диканської сільської ради, 2008 р.), Решетилівський районний краєзнавчий музей, Хорольський районний краєзнавчий музей, Велико-Сорочинський краєзнавчий музей, Велико-Сорочинський літературно-меморіальний музей М. В. Гоголя (1929 р.), Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди (1972 р.), Комунальна установа культури «Чутівський районний краєзнавчий музей» (1968 р.), Шишацький краєзнавчий музей (1967 р.), КЗ Полтавської обласної ради «Національний музей-заповідник М. В. Гоголя» (с. Гоголеве, Шишацький р-н), Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному (1956 р.), Зіньківський районний народний історичний музей (1967 р.), Меморіальний музей-садиба Леоніда-Сморжа (смт Опішня), Березоворудський народний історико-краєзнавчий музей (Пирятинський р-н, 1974 р.), Білицький літературно-меморіальний музей Мате Залки (1967 р.), Білицький народний музей історії та художньо-ужиткового мистецтва (1957 р.), Гребінківський народний краєзнавчий музей (1967р.), Новоаврамівський історико-краєзнавчий музей (Хорольський р-н, 1959 р.), Дмитрівський музей історії села (1968 р., Машівська районна рада), Музей олії (с. Мачухи Полтавський р-н, 2014 р.), Національний Музей бджільництва (Гадяч, 1990 р.), Музей ляльки-мотанки, Музей звареного борщу та живого

хліба (сmt Опішня, 2020 р.), Етносадиба-музей «Лялина світлиця» (сmt Опішня, 2014 р.), Музей пива та самогону (с. Абазівка, Полтавський р-н, 2019 р.), Музей важкої бомбардувальної авіації (м. Полтава, 2020 р.). Популярним видом музеїв Полтавщини є краєзнавчі (громадські) музеї. Упродовж 1994–2004 рр. краєзнавчим і громадським музеєм в Україні приділялося недостатньо уваги, в результаті чого багато з них у незначних за кількістю жителів населених пунктах було зачинено.

Термін «громадський музей» використовуємо для позначення категорії музеїв у хронологічних межах XIX – початку XXI ст. І. Стельмах стверджує, що «словосполучення «громадський музей» визначається як музей, в основі якого лежить колекція, створена, накопичена та приналежна громаді, а не державі чи приватній особі» [10, с. 102]. Музезнавчий термін «громадський музей» введено до наукового обігу 1978 р. «Типовим положенням про музей, що працює на громадських засадах». У 1986 р. термін був внесений до міжнародного музеологічного словника, розробленого Лабораторією музезнавства Центрального музею революції СРСР. У словнику зазначалося: «громадський музей – це музей, що працює на громадських засадах, створюється з ініціативи та за особистої участі трудящих, що відкривається при місцевих органах культури, в різних установах, на підприємствах, у радгоспах, колгоспах, у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах, школах [10, с. 103].

Відкриття музеїв на базі колекцій предметів, створених і приналежних товариству належить до XIX – початку XX ст. Громадські музеї у XIX ст. створювалися при наукових, художніх товариствах, Вчених архівних комісіях, статистичних комітетах, університетах, школах. До громадських музеїв зараховувалися археологічні музеї, музеї старовини, відкриті Російським археологічним товариством, сільськогосподарські музеї, засновані Вільним економічним товариством, музеї при відділеннях Російського технічного товариства. На початок 1920-их рр. створювалися музеї при товариствах і установах за сприяння краєзнавчого руху, політехнізації, активній роботі з написання історії фабрик і заводів. Декретом РНК від 20 серпня 1923 р. виділена категорія «місцевих музеїв», які перебували у підпорядкуванні губернських відділів народної освіти, установ охорони здоров'я, сільського господарства. Це були наукові, краєзнавчі, педагогічні музеї [10, с. 103].

«Внаслідок тоталітарної політики 1930-их рр. щодо музейних співробітників і музеїв усіх форм власності, примусове вилучення предметів із фондів задля поповнення валютних надходжень, закриття як ідеологічно шкідливих і небезпечних національних історико-побутових й історико-художніх музеїв, звільнення інакомислячих призвело до скорочення мережі музеїв. Більшість місцевих музеїв перестає працювати, на 1941 р. залишаються 10 громадських музеїв в Україні» – наголошує І. Ф. Стельмах [10, с. 105].

Створення та діяльність музеїв на громадських засадах стало основним змістом післявоєнного етапу краєзнавчого руху в Україні у другій половині 1950-их рр. Музеї відкривалися в закладах культури, органах місцевої влади, школах, на підприємствах, в областях і районах, де відчувалась нестача музейних установ. Найбільше було музеїв бойової і трудової слави, історії

комсомолу, історії підприємств, меморіальних і шкільних музеїв. Постанова ЦК КПРС 1964 р. «Про підвищення ролі музеїв у комуністичному вихованні трудящих» разом з підтримкою партійних і державних органів і громадських організацій історико-краєзнавчого руху спричинили чергове зростання мережі музеїв на громадських засадах в СРСР, зокрема в УРСР упродовж наступних десятиріч. Підтримка інтересу народу до вивчення історії свого краю, розширення видів культурно-просвітньої роботи на громадських засадах, збір історичних реліквій, матеріалів з історії фабрик, колгоспів, радгоспів дали плідні результати: громадські музеї створювалися до приурочення святкування державних ювілейних дат: 50 річчя Великої Жовтневої Соціалістичної революції, 100 річчя народження В. І. Леніна, 50-річчя створення СРСР [6].

Зростання мережі громадських музеїв обумовило розробку нормативної бази їх діяльності. У 1965 р. Міністерство культури СРСР затвердило «Типове положення про народний музей» як культурно-просвітню установу, створену на громадських засадах. Музеї, які називалися «місцеві, недержавні, самодіяльні» отримали назву «народні». У пункті 3 Положення зазначалося, що музеї на громадських засадах міг організовуватися і діяти на підставі рішення виконкому місцевої Ради народних депутатів [4]. «Типовим положенням про музей, що працює на громадських засадах» 1978 р. закріплювалися організаційні принципи роботи музеїв та поділ їх на групи: музеї, що працюють під керівництвом органів культури (районні, міські, сільські); музеї колективів, підприємств, установ, радгоспів, колгоспів, вищих, середніх, спеціальних закладів, професійно-технічних училищ, що працюють під керівництвом їх громадських організацій і адміністрації (правління); шкільні музеї, що працюють під керівництвом органів народної освіти. Був встановлений порядок присвоєння таким музеям почесного звання «народний музей». На відміну від державних, народні музеї не мали власного бюджету, перебували на утриманні з бюджету організації-засновника, який визначав зміст і межі діяльності. Відповідно сформувалися види музеїв: музеї створені при державних організаціях (заводські, фабричні, музеї при навчальних закладах, установах і відомствах); музеї при колгоспах, сільрадах, міжрайонні музеї, створені зусиллями кількох організацій; музеї при райкомах партії, комсомолу.

До кінця 1970-их рр. «народні музеї» стають феноменом культурного життя радянського суспільства й займають помітне місце у музейному житті країни. І. Пістоленко зауважує, що «мережа громадських музеїв на Полтавщині масово розгалужувалася в 1970-их рр. й до 1990-их рр. налічувала 530 закладів. Це були музеї присвячені історії міст і сіл Полтавської області, землякам (відомим діячам у різних галузях), бойовим подвигам і трудовим досягненням краю. Експозиції таких музеїв створювалися в основному місцевими самодіяльними силами (краєзнавцями, вчителями, художниками)» [6, с. 405]. Розширенню мережі громадських музеїв, активізації діяльності громадських музеїв сприяли у 1980-их рр. рішення XXVI з'їзду КПРС, постанова ЦК КПРС 1982 р. «Про поліпшення ідейно-виховної роботи музеїв», які визначили головну роль музеїв у пропаганді, роз'ясненні

стратегічного курсу комуністичної партії на прискорення соціально-економічного розвитку радянської держави.

Суспільно-політична та економічна ситуація в 1990-их рр. в УРСР обумовила кризу й процес модифікації музейної справи. 16 листопада 1990 р. Міністерство культури УРСР затвердило «Типове положення про музей, що працює на громадських засадах в УРСР» у якому термін «громадський музей» визначався в контексті радянського періоду музеєзнавства: «культурно-просвітня установа, яка створюється з ініціативи та при особистій участі трудових колективів або окремих осіб. Музей збирає, вивчає й пропагує оригінальні пам'ятки матеріальної й духовної культури, які представляють собою історичну, художню, культурну, наукову й іншу цінність для народів, що проживають на території УРСР» [8, с. 1].

Головними аспектами музейного виховання сучасної учнівської і студентської молоді є: неформальне поєднання емоційного й інтелектуального впливу через експресивність, різноманітність, ідентичність музейних реліквій, свідчень очевидців; використання освітнього аспекту навчального музею для формування активної життєвої позиції; утвердження толерантного світогляду, сприйнятливості до культурного плюралізму, шанобливого ставлення до інших культур і традицій; популяризація музею за допомогою екскурсій. Шкільні музеї створюються з навчально-виховною, пізнавальною й освітньою метою для учнівської аудиторії, які є найбільш дієвими установами музейної мережі Полтавщини 1998–2018 рр.

У переліку музеїв при закладах освіти Полтавської області, які перебували на обліку станом на 20 січня 2019 р. працювало 174 музеїв, з яких профіль: військово-історичний мають – 16; художній – 2; етнографічний – 40; історичний – 43; краєзнавчий – 10; історико-краєзнавчий – 36; мистецький – 2; меморіальний – 7; геологічний – 1; літературний – 6; літературно-краєзнавчий – 1; літературно-меморіальний – 2; меморіально-природничий – 1; історико-етнографічний – 3.

Серед міст області найбільше музеїв у Полтаві (14) та Кременчуці (8), серед районів – Кобеляцький (18). У м. Горішні Плавні зареєстровано 5 навчальних музеїв, м. Лубни (6 музеїв), м. Миргород (3), Великобагачанський р-н (2), Гадяцький р-н (4), Глобинський р-н (8), Гребінківський р-н (1), Диканський р-н (5), Зіньківський р-н (9), Карлівський р-н (5), Кобеляцький р-н (18), Козельщинський р-н (1), Котелевський р-н (2), Лохвицький р-н (6), Лубенський р-н (4), Миргородський (4), Ново-Санжарський р-н (1), Оржицький (1), Пирятинський (2), Полтавський р-н (2), Решетилівський р-н (6), Семенівський р-н (2), Хорольський р-н (2), Чорнухинський (1), Чутівський р-н (9) [2].

У сформованих на січень 2020 р. об'єднаних територіальних громадах Полтавської області працюють музеї створені на громадських засадах: Решетилівська міська рада (2 музеї), Глобинська міська рада (3), Лохвицька міська рада (1), Пирятинська міська рада (1), Великобагачанська селищна рада (1), Козельщинська селищна рада (3), Машівська селищна рада (1), Новогалячинська селищна рада (1), Семенівська селищна рада (2), Скороходівська селищна рада (1), Шишацька селищна рада (2), Білоцерківська

сільська рада (1), Засульська сільська рада (1), Клепачівська сільська рада (1), Малоперещепинська сільська рада (3), Мачухівська сільська рада (1), Михайлівська сільська рада (1), Нехворощанська сільська рада (1), Омельницька сільська рада (1), Петрівсько-Роменська сільська рада (2), Пришибська сільська рада (1), Піщанська сільська рада (1), Сенчанська сільська рада (1), Сергіївська сільська рада (1), Щербанівська сільська рада (2), заклади інтернатного типу обласного підпорядкування (2), заклади професійної (професійно-технічної) освіти (3) [5]. Навчальні музеї Полтавщини сьогодні займають вагоме місце у музейній мережі області, виконують виховну й науково-пізнавальну функції, продовжують демонструвати рудименти українського музеєзнавства радянського періоду, повільними темпами наближуються до європейських стандартів музейного простору.

У перші десятиліття XXI ст. 98 % українських музеїв, включаючи громадські й навчальні, проводять активну екскурсійну діяльність. У 2008 р. музеї проводили щороку до 400 тисяч екскурсій, однак має місце суттєва географічна диспропорція щодо рівнів екскурсій в регіонах України. Екскурсійне обслуговування поставлене на належний рівень у музеях Львівської, Хмельницької, Вінницької, Черкаської, Полтавської Дніпропетровської, Запорізької областей (понад 10 тисяч екскурсій щорічно). У 2004 р. на Полтавщині 25 музеїв проводили 13 302 екскурсій протягом року (314, 5 тис. осіб) – 532 особи на 1 музей. Музеї Києва і АР Крим щорічно проводили більше 100 тисяч екскурсій [3]. Такий диспропорційний стан екскурсійної діяльності українських музеїв не може залишати нас байдужими до проблеми випадання більшості музеїв, зокрема громадських із маршрутів туристично-екскурсійного руху в Україні. Вирішення окресленої проблеми можливе через налагодження дієвих PR-комунікацій між музеєм і суспільством, через налагодження взаємовигідного партнерства між музейним та туристичними секторами України. Станом на 2004 р. із 18,54 млн відвідувачів 8,07 млн осіб скористалися екскурсійними послугами музеїв – 43,5 %, тобто залучення відвідувачів в екскурсійне обслуговування в музеях залишається низьким [3]. Це знижує рівень осмислення відвідувачами інформації, яку транслюють музейні експонати, залишають у пам'яті спогади про відвідування музею. Екскурсанти вимагають, сучасного технологічно-технічного забезпечення експозиційної діяльності музеїв, наявності анімаційно-розважальної складової екскурсії, умов для активного релаксу (дозвілля) й емпіричного пізнання українських старожитностей через надання можливостей доторкнутися чи потримати в руки музейний предмет чи його копію. Екскурсійні послуги, які надаються громадськими музеями на території Полтавської області є вагомою складовою комерційного туристичного продукту, індустрії туризму в Україні.

Відзначимо, що вагому роль у збереженні й збільшенні мережі громадських музеїв у нових політичних і соціально-економічних реаліях пострадянського часу в Україні, зокрема в межах Полтавської області відіграв стабільний розвиток краєзнавчого руху. «Краєзнавчі дослідження спрямовані на відродження історії незалежної України на виховання патріотизму та

поваги до історичного минулого, підтримані суспільством і владою з однієї сторони підтримують мережу громадських музеїв, а з іншого боку – багато в чому базуються на їхній діяльності», – наголошує І. Стельмах [10, с. 108].

Громадські музеї створені в радянський період української історії й на сучасному етапі були й залишаються центрами краєзнавчої роботи на місцях. На зміну музеям бойової і трудової слави приходять музеї історії сіл і підприємств, меморіальні й етнографічні музеї, музеї прикладного та ужиткового мистецтва. У Законі України «Про музеї та музейну справу» використовується нове визначення суспільних (громадських) музеїв: «музеї, що не є юридичними особами, які створюються й діють при підприємствах, установах, організаціях, навчальних закладах. Термін «громадський музей» використовується для позначення «розповсюдженого типу установ, що перебувають під опікою громадських організацій (профспілок, партій, тощо)» [2]. І. Стельмах зауважує, що «було б правомірним використання терміну «громадянський музей» стосовно музеїв, створених з ініціативи громадськості на базі колекцій, які не є державною власністю, незалежно від часу створення музеїв [10, с. 109].

Отже, на сьогодні перед громадськими музеями Полтавської області постали складні завдання модифікації й інтеграції в сучасний український та світовий культурний простір. Основні суспільні завдання радянського періоду, що становили зміст форм діяльності громадських музеїв втратили актуальність, а робота на громадських засадах до якої входять фондова, експозиційна й екскурсійна діяльність практично неможлива в умовах сучасної економічної політики держави. Проте, громадські музеї, переживаючи етапи внутрішньої трансформації, зберегли музеєзнавчий матеріал, заявили про себе у новій якості. Відзначимо культурологічну багатозаровість громадських музеїв Полтавщини у музейній мережі України як об'єктів екскурсійної діяльності туристичних установ. Завдяки особистій зацікавленості й ентузіазму засновників цих музейних установ, за умов їхнього якісного розвитку кожен громадський музей Полтавщини може стати осередком популяризації національної української культури для вітчизняних й іноземних екскурсантів.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Музеи на общественных началах. Москва: Профиздат, 1985. 206 с.
2. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29.06.1995 р. № 250/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-вр>.
3. Музейна справа в Україні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96.
4. О народном музее: типовое положение от 15.02.1965 года. *В помощь народным музеям*. Москва, 1976. Тр. 42. С. 5 (23).
5. Перелік музеїв при закладах освіти Полтавської області, які перебувають на обліку станом на 20.01.2019 р.: Додаток до наказу

Департаменту освіти і науки Полтавської ОДА від 22.01.2019 р. № 22. URL: Poltavaturcenter.pl.ua/images/documents/museums/oglyad-2018/dodat-pdf.

6. Пістоленко І. Музеї Полтавщини (становлення та розвиток до 1991 року): монографія. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2019. 512 с.

7. Пістоленко І. З історії музейної справи на Полтавщині у 1960–1990-х рр.: традиції і новації полтавських художників-експозиціонерів. *Сіверщина в історії України*: зб. наук. пр. Київ; Глухів, 2018. Вип. 11. С. 405–410.

8. Про музей, який працює на громадських засадах: типово положення від 16.11.1990 р. / Міністерство культури УРСР. Київ, 1990.

9. Рутинський М., Стецюк О. Музеєзнавство: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 428 с.

10. Стельмах І. Громадські музеї в історичній ретроспективі. *Праці Центру пам'ятокзнавства*: зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 16. С. 102–111.

Larysa SHAPOVAL
(Poltava)

**PUBLIC MUSEUMS OF THE POLTAVA REGION AS OBJECTS OF
EXCURSION ACTIVITIES IN THE SECOND HALF OF THE 20th –
EARLY 21st CENTURIES**

The article describes the museum network of the Poltava Region in the second half of the 20th and early 21st centuries, explores the concept of «public museum», highlights the regulatory and legal framework for the creation of public museums in Ukraine as objects of excursion activities for the creation of a commercial tourist product. It is emphasized on the main aspects of education of modern school and student youth in museums, with the help of excursions created on a public basis in educational institutions, territorial communities of the Poltava Region at the beginning of the 21st century, which are the center of popularization of national Ukrainian culture for local and foreign tourists.

Key words: *public museum, school museum, museum network, excursion, excursion activity.*